

سعادت آباد کجاست؟ نشانه‌شناسی گفتمانی فیلم «سعادت آباد» ساخته مازیار میری

سید علی اصغر سلطانی^۱، فاطمه ظهراپی^۲

چکیده

دهه هشتاد برای سینمای ایران دهه چشمگیری بود، زیرا در آن فیلم‌هایی اکران شد که گفتمان‌های موجود در جامعه را روایت می‌کردند. «سعادت آباد»^۳ از فیلم‌های سینمای ایران در اواخر دهه هشتاد است که برای آن نقدهای ژورنالیستی نوشته شده است، اما مطالعات نشانه‌شناختی و زبان‌شناختی موردی بر روی این فیلم انجام نشده است. این مقاله در پی پاسخ به این پرسش‌هاست که چه نظام‌های معنایی‌ای در این فیلم بازنمایی شده‌اند و نسبت این نظام‌ها با گفتمان‌های حاکم بر ایران دهه هشتاد چیست. هدف آن است که از طریق پاسخ به این پرسش‌ها بتوان هرچه بهتر به لحاظ نشانه‌شناختی و زبان‌شناختی گفتمان‌های موجود در فیلم را که برآیندی از جامعه است، نمایان ساخت. در این مقاله از نظریه گفتمان لاکلا و موف و روش سه‌مرحله‌ای نشانه‌شناسی گفتمانی (سلطانی، ۱۳۹۳) استفاده شد تا گفتمان‌های کلان اجتماعی و خرده‌گفتمان‌های موجود در فیلم مشخص شود. با استفاده از این روش روشن شد که از میان گفتمان‌های کلان سنت و مدرنیته که در جامعه کنونی ایران مشهود است این فیلم گفتمان مدرن را پوشش داده است. گفتمان پررنگ دیگر فیلم، روابط انسانی و میزان دوستی میان دو گروه موجود در فیلم یعنی دو گروه شخصیتی مرد و زن است. گفتمان بعدی نوع روابط مرد و زن و زن و شوهر است و حتی در بخشی از فیلم گفتمان والدین و فرزند را هم در برمی‌گیرد که هر یک به تفصیل در متن آمده است.

واژگان کلیدی

نظریه گفتمان، سعادت‌آباد، مازیار میری، لاکلا و موف، نشانه‌شناسی گفتمانی

تاریخ دریافت: ۱۳۹۵/۴/۳۰ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۵/۱۰/۸

۱. دانشیار گروه زبان انگلیسی، دانشگاه باقرالعلوم (نویسنده مسئول)، aasultani@yahoo.com
۲. کارشناس ارشد زبان‌شناسی همگانی، دانشگاه شهید بهشتی، fateme.zohraabi@gmail.com
۳. سال تولید: ۱۳۸۹.

مقدمه

نمادگرایی از ویژگی‌های برجسته سینمای ایران است. هنگامی که فیلم‌نامه‌نویس یا کارگردان به دلیل شرایط اجتماعی و آزادی عمل کمتر، قادر به ایجاد تغییر در محور هم‌نشینی نیست، از محور جانشینی دست به انتخاب می‌زند و نمادهایی را می‌سازد که دارای لایه‌های بیشتری هستند تا بتواند معنای مورد نظر خود را طوری در این لایه‌ها بگنجانند که به افزایش عمق نشانه‌شناختی اثر و ارتقای کیفیت هنری آن منجر شود. از نظر سلطانی (۱۳۹۳: ۲) فیلمی چون «جدایی نادر از سیمین» نقطه عطف نمادگرایی سینمای ایران است که در آن همه چیز نمادین است. فیلم سعادت‌آباد نیز چون سایر فیلم‌هایی که به روابط انسانی می‌پردازند حاوی گفتمان‌های انسانی است که زندگی‌های امروزی را در بر گرفته است و هریک از ما نیز در زندگی روزمره خود درگیر آن گفتمان‌ها هستیم. مسئله این مقاله کشف و بررسی گفتمان‌های موجود در این فیلم است.

چارچوب نظری مقاله نظریه گفتمان لاکلا و موف است و به لحاظ روش‌شناختی از روش سه‌مرحله‌ای نشانه‌شناسی گفتمانی بهره گرفته شده است تا گفتمان‌های کلان اجتماعی و خرده‌گفتمان‌های موجود در فیلم مشخص شود. نمی‌توان موضع خاصی را به کارگردان مورد نظر در سینما نسبت داد؛ به این دلیل که وی در فیلم «پاداش سکوت» به روایتی از دفاع مقدس می‌پردازد و در «کتاب قانون» بی‌مبالاتی و افراطی‌گری‌های موجود در جامعه و مسلمانان ایرانی را نشان می‌دهد. در «به آهستگی» به روابط میان زن و شوهر و نگاه ظاهربین و خالی از عاطفه اطرافیان آنها می‌پردازد. گرچه این کارگردان در همه این ساخته‌ها به روابط انسانی و زن و شوهر پرداخته است، اما در «سعادت‌آباد» سعی کرده است فیلمی اجتماعی بسازد و چالش‌هایی را که طبقه متوسط امروزی با آن روبه‌روست به نمایش بگذارد. عده‌ای این فیلم را بهترین ساخته مازیار میری می‌دانند.

پیشینه پژوهش

در پیشینه پژوهش ارائه شده صرفاً به پیشینه تحقیق‌های زبان‌شناختی در مورد فیلم پرداخته‌ایم، بلکه پژوهش‌های روان‌شناختی و جامعه‌شناختی مرتبط با موضوع و

مباحث ارائه شده در فیلم نیز آمده است، چراکه فیلم مورد نظر بن مایه‌ای اجتماعی و انسانی نیز دارد.

به اعتقاد مان ۱۹۸۳ (به نقل از نوذری، ۱۳۸۴: ۵) تعریف‌ها و رویکردهای متفاوتی در مورد مفهوم قشربندی طبقه متوسط ارائه شده است. عده‌ای از نظریه پردازان طبقه متوسط را بخشی از نظام قشربندی نیروی کار موجود در یک جامعه می‌دانند که نه جایگاه چندان والایی به لحاظ رفاهی و منزلت اجتماعی دارد و نه در سطوح پایین و محروم جامعه جای گرفته است. این نوع رویکرد تأییدی است بر شناوری صورت‌بندی طبقاتی اجزا و عناصر این طبقه و نیز تأییدی بر اینکه هنوز تعریف دقیقی برای این تعبیر وجود ندارد. برزین (۱۳۷۲) می‌گوید: «منظور ما از طبقه متوسط طبقه‌ای است که اعضای آن خود را نه از طبقات حاکم می‌دانند و نه از طبقات کارگر و خود به دو گروه تقسیم می‌شوند: آنهایی که عضو بخش خصوصی هستند. آنهایی که جز بخش دولتی هستند.»

تنهایی و شکرپیگی (۱۳۸۷) در پی پاسخ به این سؤال بوده‌اند که آیا خانواده در ایران در حال گذار یا فروپاشی است. یافته‌های تجربی و اسنادی آنها مبین این است که بستر خانواده ایرانی به دلیل تجددگرایی دچار تحول و دگرگونی شده است و به عبارتی در حال گذار از سنت به تجدد است. آقابابایی و کی‌فرخی (۱۳۸۸) به مطالعه بازنمایی چالش‌های روشنفکر طبقه متوسط شهری در سینمای پایان دهه شصت ایران با تمرکز بر نشانه‌شناسی فیلم هامون می‌پردازند. هدف ایشان پاسخ به این پرسش است که چرا شخصیت اول فیلم که نمونه روشنفکر طبقه متوسط شهری است در پایان حیات پرچالش خود به این نتیجه می‌رسد که باید خود را نابود کند. آنها به این نتیجه رسیده‌اند که روشنفکر طبقه متوسط شهری در مواجهه با طبقه بالا به سوژه بودن خود پی برده است و حاضر به توضیح وضع موجود نیست؛ بنابراین در صدد برمی‌آید تا با نابود کردن خود، خویشتن را از مناسبات حاکم بر حیات اجتماعی برهاند.

به‌پژوه (۱۳۸۹) عنوان می‌کند که ریشه اکثر ناهنجاری‌های رفتاری، عاطفی، اجتماعی و اخلاقی افراد یک جامعه از خانواده بحرانی سرچشمه می‌گیرد. همان‌طور که هر انسانی منحصر به فرد است، زندگی مشترک هر زوج جوان نیز منحصر به نوع خودش است. او عواملی که خانواده را تهدید می‌کند شامل شانزده مورد زیر می‌داند: عدم

شناخت اصول زندگی مشترک، سست شدن باورهای مذهبی، بی‌صدافتی، فریب‌کاری و پنهان‌کاری، عدم توجه به نیازهای همسر، ابهام و افراط در انتظارات، دخالت دیگران، مسائل اقتصادی و مالی، موانع فرهنگی و طبقاتی، هوسرانی و چندهمسری، سوء تفاهم و سوء ارتباط، انتقام‌گیری و بهانه‌جویی، سلطه‌گری شوهر یا زن، بی‌نظمی و بی‌مسئولیتی در آمدن به خانه، ناباروری، نازایی و در نهایت ناتوانی جنسی.

هزارجریبی و صفری شالی (۱۳۸۹) نیز که به بررسی نظری ساختار طبقه متوسط در ایران پرداخته‌اند، معتقدند که مفهوم طبقه متوسط جدید در ایران حاصل ارتباط با غرب است؛ یعنی طبقه متوسط حاصل نوسازی و مدرنیزاسیون است که از جوامع غربی وارد ایران شده است. در مجموع طبقه متوسط جدید با محوریت روشنفکری شکل گرفته است، چون گفتمان روشنفکران، گفتمان دموکراسی است.

برزین به نقل از ساروخانی (۱۳۷۶) در مورد بی‌صدافتی، فریب‌کاری و پنهان‌کاری می‌نویسد که جوهره روابط سالم میان زن و شوهر صداقت است و پنهان‌کاری به تیرگی روابط بین آنان منجر می‌شود و زمینه‌آز هم‌گسیختن بنیاد خانواده را فراهم می‌کند. عدم توجه به نیازهای همسر یکی دیگر از نشانه‌هایی است که زوج‌هایی که به سمت طلاق گام برمی‌دارند دارا هستند. در این فیلم با سه مرد و چهار زن روبه‌رو هستیم و در بعضی از قسمت‌های فیلم به‌خوبی گروه مردان و زنان از هم فاصله می‌گیرند و تفاوت‌های روابطشان مشهود است.

اعظم و دهقان‌فرد (۱۳۸۵) علاوه‌بر پرداختن به عواملی همچون شکل روابط، شیوه جامعه‌پذیری نقش‌های جنسیتی در خانواده و سرمایه‌ها و منابع قابل‌دسترس زنان، پدیده خشونت علیه زنان را نیز از زاویه نوع روابط حاکم میان همسران بررسی کرده‌اند. داده‌ها از طریق مصاحبه با دویست زن تهرانی متأهل به دست آمده است و یافته‌هایشان نشان می‌دهد که نوع روابط در خانواده دارای نقش اساسی در تعیین میزان خشونت علیه زنان است. بشیر و قمشیان (۱۳۹۱) نیز به تحلیل گفتمان فیلم «برخورد خیلی نزدیک» پرداخته‌اند و دو شخصیت زن فیلم هرکدام در یکی از دو نحله فمینیستی مورد نظر در مبانی نظری جای می‌گیرند. مبانی نظری در تحلیل فیلم حول دو اندیشه فمینیستی رماتیک و اگزیستانسیالیست می‌چرخد. در واقع بشیر و قمشیان فیلم را درصدد ترویج ایجاد تغییر در جهان که راهبرد فمینیسم رماتیک است بهتر از

راهبرد مبارزه که شیوه فمینیسم اگزیستانسیالیست است می‌دانند. برای بررسی انواع گفتمان‌های فیلم‌ها از چارچوب‌های نظری مختلفی استفاده شده است. سلطانی (۱۳۸۶) با استفاده از نظریه لاکلا و موف نشان می‌دهد که چگونه نظام گفتمانی حاکم بر یک جامعه محصولات فرهنگی مانند فیلم‌های سینمایی را تولید می‌کند و به بازتولید خود در جامعه می‌پردازد. فهیم و نادری جم (۱۳۹۱) به بررسی و تحلیل فیلم «کافه ستاره» با روش لاکلا و موف پرداخته‌اند و تلاش کرده‌اند تا با به‌کارگیری ابزار اقلان و فرایند عاطفی گفتمان مشخص کنند که چگونه کنشگرهای اصلی با به‌کارگیری این ابزارها و شیوه‌های خاص گفتمان، نظام معنایی فیلم را تثبیت و حفظ می‌کنند و چگونه گفتمان‌های سنت‌گرا و تجددگرا در مصاف و تعامل با یکدیگر به‌عنوان شبکه‌های هژمونیک شده مفصل‌بندی می‌شوند. آنها به این نتیجه می‌رسند که گفتمان رقیب گفتمان تجددگراست و مبارزه‌ای هم برای به چالش کشیدن آن رخ نمی‌دهد.

سلطانی (۱۳۹۴) به بررسی نشانه‌شناسی گفتمانی فیلم «جدایی» می‌پردازد که مسئله‌اش بازنمایی نظام‌های گفتمانی فیلم جدایی و همچنین گفتمان‌های حاکم بر ایران دهه هشتاد است. حاصل این مقاله ارائه الگوی مناسبی برای تحلیل فیلم است. با کمک این روش، چهار خرده‌گفتمان فرهنگ اسلامی، ایرانی، غربی و حکومتی در فیلم شناسایی شده‌اند. دو گفتمان نیز جامعه ایران را دویاره کرده است؛ گفتمان سنت و گفتمان مدرنیته. وی معتقد است که بسیاری از تضادهایی که در فیلم‌های ایرانی مشاهده می‌شود حاصل تقابل این دو گفتمان است.

نظریه و روش

این پژوهش به‌طور کلی مبتنی بر نظریه گفتمان پسا‌ساختارگرای لاکلا و موف است.^۱ اما برای کاربست این نظریه بر روی فیلم نیازمند یک روش عملیاتی شده هستیم. از این رو، برای تحلیل این فیلم از روش سه‌مرحله‌ای نشانه‌شناسی گفتمانی (سلطانی، ۱۳۹۳) استفاده می‌شود که سعی کرده است نظریه گفتمان لاکلا و موف را برای مطالعه فیلم، رمان، و غیره به‌صورت روشی مرحله‌بندی شده سازمان دهد.

۱. برای مطالعه بیشتر می‌توانید رجوع کنید به یورگنسن و فیلیپس (۱۳۹۴)، سلطانی (۱۳۸۴)، حسینی‌زاده (۱۳۸۶)، لاکلا و موف (۱۹۸۵).

سلطانی (۱۳۹۳) معتقد است که برای تحلیل یک فیلم به‌شکلی تقریباً جامع سه مرحله باید طی شود. مرحله نخست، تحلیل نظام‌های نشانه‌ای خود فیلم به‌مثابه یک متن است. هر فیلم سینمایی به‌طور کلی متشکل از حداقل سه نظام نشانه‌ای درهم‌تنیده زبان، تصویر و موسیقی است. ابتدا نیاز به ابزاری است که قابلیت تحلیل همه این نظام‌ها را داشته باشد. این سطح تحلیل عینی و مبتنی بر داده‌های قابل رد یا اثبات از درون فیلم است.

مرحله دوم تحلیل بینامتنی است. بدین معنی که هر فیلم هم با فیلم‌های دیگر کارگردان/فیلم‌نامه‌نویس در ارتباط است و هم با جریان‌ات کلی اندیشه‌ای که در سینمای آن کشور وجود دارد. بنابراین دریافت‌هایمان را در فضای کلی‌تر سینمایی قرار می‌دهیم تا درکی عمیق‌تر از فیلم به دست آوریم و از جایگاه آن فیلم در فضای سینمایی بزرگ‌تر نیز آگاه شویم.

برای تکمیل تحلیل، رابطه فیلم را با فضای کلی‌تر اجتماعی‌ای که فیلم بر ساخته است نیز پی می‌گیریم. اینکه فیلم به چه مسئله اجتماعی و فرهنگی می‌پردازد و چه کمکی به درک یا حل مسائل اجتماعی عمیق‌تر یا کلی‌تر می‌کند؛ یا برعکس، مسائل اجتماعی کلی‌تر چه کمکی به درک فیلم می‌کنند.

مرحله سوم تحلیل بافت اجتماعی است که بر اساس آن با رجوع به خارج از حوزه سینما، تبیینی کلان‌تر از منظر روشنفکران اجتماعی و فرهنگی داده می‌شود و رابطه اثر هنری را با فضای بزرگ‌تری که آن را در بر گرفته است مشخص می‌شود. این سه سطح تحلیل را به این شکل نشان داده است:



شکل ۱: مراحل سه‌گانه نشانه‌شناسی گفتمانی

تحلیل فیلم «سعادت آباد»

فیلم سعادت آباد در یک لوکیشن آپارتمانی فیلم برداری شده است. شخصیت‌های فیلم در مجموع سه زوج و یک کودک و یک پرستار هستند. یاسی زن خانه دار و در ظاهر مدرنی است که قصد دارد برای همسرش محسن جشن تولد بگیرد و دو زوج دیگر، یعنی علی و لاله، بهرام و تهمنه را که از دوستان قدیمی شان هستند به این مهمانی دعوت کرده است. لاله، محسن، بهرام و یاسی از دوستان قدیمی و پیش از ازدواج هستند. تهمنه دختر رئیس شرکتی است که قبلاً همه آنها آنجا کارمند بوده‌اند.

بعد از ازدواج، یاسی به دلیل مخالفت محسن با کار زن بیرون از خانه، از شرکت استعفا می‌دهد و محسن هم بازاری می‌شود. محسن در شب مهمانی درگیر وارد کردن جنس قاچاق از راه دریاست و مدام با تلفن مشغول گفتگو است و وانمود می‌کند که لنج‌های جنس‌هایش غرق شده‌اند. همچنین محسن رابطه‌ای پنهانی با پرستار بیچه‌اش دارد. بهرام و تهمنه رابطه‌شان متزلزل است و مدام بحث می‌کنند. در عین حال، بهرام طوری رفتار می‌کند که گویی به یاسی علاقه‌مند است. شخصیت دیگر علی است که وصله ناجور این جمع است و جدیداً با لاله ازدواج کرده است. لاله بدون اطلاع علی و با کمک یاسی و سایر دوستانش، علی را به بهانه سفر کیش فریب داده و سقط جنین کرده است. در شب مهمانی علی متوجه موضوع می‌شود، به شدت خشونت نشان می‌دهد و مهمانی را ترک می‌کند. در پایان، همه افراد خانه را ترک می‌کنند و فقط یاسی است که در بالکن آپارتمانش چسب دور انگشتش را که هنوز زخمش کاملاً خوب نشده است می‌کند و به نهال توی گلدان آب می‌دهد.

تحلیل متنی

این بخش در پی تحلیل عناصر و نظام‌های نشانه‌شناختی درون فیلم است. در این روش کانون توجه بر شخصیت‌پردازی است. شخصیت بیشترین بار معنایی را حمل می‌کند و کلیه نظام‌های نشانه‌ای فیلم حول آن سامان پیدا می‌کنند. زبان، لباس، اشیاء، تصویربرداری، اصوات و غیره به کار گرفته می‌شود تا شخصیت‌پردازی قوی‌ای شکل بگیرد. با تحلیل شخصیت می‌توان به تحلیلی هم از فیلم و هم از اجتماع بیرون فیلم دست یافت. بنابراین هدف کشف این است که چگونه مجموعه‌ای از نظام‌های

نشانه‌ای متجلی در فرد، در کنار هم تعریفی از شخصیت ارائه می‌کنند. در واقع همان است که لاکلا و موف از آن تحت عنوان زنجیره هم‌ارزی^۱ یاد می‌کنند. با کشف ویژگی‌های هم‌ارزشده با یک شخصیت می‌توان به بررسی شخصیت‌های مقابل پرداخت و دریافت که زنجیره‌های تفاوت^۲ چگونه شکل می‌گیرند. شخصیت فرد هویت اوست، پس با تحلیل ویژگی‌های شخصیتی او می‌توان به تعریفی از هویت‌های فردی در فیلم رسید. با در کنار هم قرار دادن هویت‌های فردی هم‌ارزی می‌توان در مرحله بعد به توصیف هویت گروهی آنها دست یافت و از هویت گروهی به هویت گفتمانی رسید (سلطانی، ۱۳۹۳).

بازشناسی هویت‌های فردی

برای پی بردن به ویژگی‌های شخصیتی یا هویت فردی در چارچوب نشانه‌شناسی گفتمانی، هر شخصیت را یک دال مرکزی در نظر می‌گیریم و به دنبال دال‌های دیگری می‌گردیم که این دال مرکزی را تعریف می‌کنند. به چنین دال‌هایی که هدفشان تعریف دال مرکزی است، دال ارزشی گفته می‌شود که می‌تواند شامل زبان، پوشاک، تصویر، کنش شخصیت، زاویه دوربین یا هر آنچه معنایی یا ویژگی‌ای را به دال مرکزی می‌دهد باشد. فیلم سعادت‌آباد دارای هشت شخصیت است: محسن و یاسی. علی و لاله. بهرام و تهمینه. مینا و شیرین (پرستار و بچه).

محسن: بررسی محسن به‌عنوان یک دال مرکزی و دال‌های ارزشی‌ای که با او در پیوند هستند و شخصیت وی را ساخته‌اند، در جدول زیر^۱ آمده است:

جدول ۱: ویژگی‌های مهم شخصیتی محسن

شماره	مدلول	دال ارزشی
۱	دروغگو	در مورد جنس‌ها به بهرام، یاسی و همه مهمان‌ها دروغ می‌گوید. جان بچه‌اش را به دروغ در برخورد با علی قسم می‌خورد.
۲	غیر مذهبی	فاقد کنش مذهبی
۳	بی‌ادب	از ابتدای ورودش از الفاظ رکیک و فحش استفاده می‌کند. به‌نوعی که تکیه‌کلامش شده است.

1. Chain of equivalence
2. Chain of difference

۴	خیانت کار	به همسرش با ارتباطی که با پرستار بچه دارد، خیانت می‌کند. به دوستی‌اش با بهرام به دلیل دروغ‌هایی که به او می‌گوید هم خیانت می‌کند.
۵	بدقول	به قولی که به یاسی داده وفادار نمانده است. یاسی: نتوانستی یک هفته هم نتوانستی سر حرفت وایسی.
۶	ظاهر ساز	وانمود می‌کند که با کسی رابطه ندارد. در جمع به حرف‌های یاسی توجه می‌کند. علی را تحویل می‌گیرد، اما وقتی علی جمع را ترک می‌کند پشت سرش بدویبراه می‌گوید. در مورد جنس‌ها و رابطه‌اش با پرستار بچه به کسی حقیقت را نمی‌گوید.
۷	غیر متعهد	از حال‌وروز همسر و بچه‌اش بی‌اطلاع است. به همسرش خیانت کرده و نمی‌داند همسرش باردار است.
۸	شاد	کنش‌های شادمانه زیادی دارد، به‌خصوص در کلامش، شوخی می‌کند، آواز می‌خواند، بشکن می‌زند. دیگران را دعوت به آواز خواندن و رقص می‌کند.
۹	تنوع طلب	به یاسی: پرستار رو عوض کن. یا گفتن این جمله که: هر چیزی نوش بهتره. زن چینی هم داره واردات میشه.

از بررسی دال‌های ارزشی مرتبط با محسن نتایج زیر حاصل می‌شود: محسن مردی بازاری از طبقه متوسط غیر مذهبی است که برای سود بیشتر رو به واردات جنس قاچاق آورده است. علی‌رغم ظاهر سازی‌هایش به همسرش یاسی متعهد نیست و به صورت پنهانی به او خیانت می‌کند و با پرستار بچه‌اش سر و سری دارد. در دوستی‌اش با بهرام صادق نیست و به او در رابطه با غرق شدن جنس‌هایش دروغ می‌گوید، نقش بازی می‌کند و برای رسیدن به پول همه چیز را زیر پا می‌گذارد. در واقع او از همان ابتدا که وارد محیط خانه‌اش می‌شود شروع به ایرادگیری می‌کند و دروغ و پنهان کاری‌هایش شروع می‌شود. به قول‌هایش به همسرش پایبند نیست و به قدری از همسرش غافل است که نمی‌داند او باردار است و خبر بارداری او را از مینا می‌شنود. رابطه گرمی با بچه‌اش ندارد، اما وقتی مجبور به قسم خوردن می‌شود به جان بچه‌اش قسم می‌خورد. در طول فیلم مشخص نمی‌شود که قسَمش راست بوده است یا دروغ.



نمودار شماره ۱ - ویژگی‌های هویتی محسن

یاسی: بررسی شخصیت یاسی به‌عنوان دالی مرکزی ما را به دال‌های ارزشی زیر می‌رساند:^۱

ویژگی‌های شخصیتی یاسی تطابقی با همسرش، محسن، ندارد. فیلم با یاسی و جایی شروع می‌شود که پوست لب خود را در آینه ماشین می‌کند. وقتی وارد خانه می‌شود جلوی آینه‌ای می‌نشیند که به خاطر دعوی او و محسن شکسته است. بیننده در آینه یاسی را می‌بیند که هر تکه‌اش قسمتی از او را نشان می‌دهد. این شاید نماد زندگی کنونی او باشد که هر تکه از فیلم بخشی از شخصیت او را رو می‌کند. او در مقابل همین آینه شکسته برای جشن آماده می‌شود، گویی به همین نیز راضی است. یاسی زن خانه‌دار غیرمذهبی و از طبقه متوسط است که سعی می‌کند با یادآوری و تأکید بر دقیق بودن جشنش در روز تولد محسن، کمی عواطف مردش را بیدار کند و پاسخی به نگرانی خودش بدهد. او هم مثل دو زن متأهل دیگر قصه، سلامت‌ش کامل نیست و قرص مصرف می‌کند. قرص است. از خیانت شوهرش بی‌اطلاع است و تا انتهای فیلم هم بی‌اطلاع می‌ماند. دلسوزترین فرد فیلم است و سعی می‌کند آشتی برقرار کند؛ حتی بین خودش و محسن که در هیچ‌کدام موفق نیست. علی‌رغم افسردگی نشانه‌هایی از امید دارد و از مردی که به او خیانت می‌کند باردار است.

۱. به دلیل فضای ناکافی جدول‌های مربوط به سایر شخصیت‌ها حذف شده است.



نمودار شماره ۲ - ویژگی‌های هویتی یاسی

علی: استاد دانشگاه و تنها فردی است که در این میان تازه‌وارد است؛ یعنی مانند سایر افراد مهمانی با آنها سابقه دوستی ندارد، ولی مذهبی، مضطرب و دروغ‌گوست. شکاک و تعصبی بودنش هم در رفتارش و هم در گفتارش نمایان است. خانه جدیدش را می‌خواهد با پرده بپوشاند تا زنش از دیدها پنهان باشد. به برخی کنش‌های لاله حساس است و اوقاتش تلخ می‌شود. فردی است حساس که از لاله انتظار چنین پنهان‌کاری‌هایی را ندارد. اصلاً خوددار نیست و بعد از متوجه شدن دروغ‌های لاله و سقط بچه، اوج عصبانیتش را با کتک زدن و خشونت آشکار و اشک ریختن نشان می‌دهد. در واقع این‌طور به مخاطب حرف آخر را می‌زند که در آن جمع از همه غریبه‌تر و با همه متفاوت‌تر است و در آخر هم آن جمع را ترک می‌کند.



نمودار شماره ۳ - ویژگی‌های هویتی علی

لاله: وقتی به بررسی ویژگی‌های شخصیتی و دال‌های ارزشی لاله می‌پردازیم او را زنی می‌یابیم از طبقه متوسط که از لحظه‌ای ورودش به فیلم سعی در پنهان‌کاری دارد. مدام برای رسیدن به هدفش که سفری خارجی است برای همسرش نقش بازی می‌کند، از نظر روحیات با همسرش علی تفاوت‌های اساسی دارد، غیرمذهبی و غیرمتعهد به حقوق اوست. به‌صورت پنهانی با کمک یاسی و ته‌مینه بچه‌اش را سقط کرده است و با کمک بهرام ویزای سفرش به آلمان را که در همان شب مهمانی به دستش می‌رسد و آن را از چشم همسرش پنهان می‌کند، فراهم کرده است. آزادی‌طلب و علاقه‌مند به غرب است. گرایش و کنش وطن‌دوستی ندارد. ناراضی است از اینکه علی این چنین نسبت به او حساس است. از علی و فاش شدن رازش به‌شدت می‌ترسد و برای آرام کردن علی، دروغ می‌گوید و کمک می‌گیرد و از او دوری می‌کند.



نمودار شماره ۴ - ویژگی‌های هویتی لاله

بهرام: با بررسی دال‌های ارزشی بهرام به این نتیجه می‌رسیم که او فردی غیرمذهبی از طبقه متوسط است که رضایتی از زندگی‌اش با ته‌مینه ندارد و مدام این دو شخصیت با هم در حال مجادله هستند. برخلاف اینکه با ته‌مینه تندوتیز و با کنایه صحبت می‌کند، اما با لطافت و نرمی با یاسی برخورد می‌کند که موجب برانگیخته شدن حسادت ته‌مینه می‌شود و به نظر می‌رسد بهرام آگاهانه این کار را انجام می‌دهد. دنیای بهرام، دنیای پرحسرتی است از یک طرف حسرت عشق به یاسی و از طرفی زیر بار ریاست‌گونه بودن ته‌مینه. با این احوال، او سعی کرده است با ظاهرسازی - از نوع

پوشش گرفته تا رفتارش که شامل شوخ طبعی و آواز خواندن می شود- نقابی بر روی حسرت هایش بکشد. بهرام در ابتدا به تهمینه برای قرض دادن پول به محسن دروغ می گوید، اما وقتی با تهمینه تنها می شود دیگر ابایی از مخفی کردن این حرف ندارد و حقیقت را می گوید.



نمودار شماره ۵- ویژگی های هویتی بهرام

تهمینه: دال های ارزشی تهمینه نشان می دهد که در میان این جمع ویژگی متمایزی دارد و آن هم تعلق به طبقه بالا است که صراحتاً همه او را دختر رئیس می خوانند و خودش نیز از این موضوع لذت می برد و نوعی نگاه و لبخند برتری به جمع دارد؛ مانند سایر شخصیت ها به جز علی، غیرمذهبی است و از زندگی اش راضی نیست، از بی توجهی ها و وضعیت پوشش بهرام شاکی است. سعی در ظاهرسازی دارد. به حرف های بهرام در مورد یاسی حسادت می کند، اما با وجود این بعد از اینکه متوجه بارداری یاسی می شود به او می گوید که قرص زاناکس مصرف نکند. در موقعیتی که علی برای فهمیدن حقیقت او را سؤال پیچ می کند مجبور به گفتن دروغ می شود که همین دروغ باعث سرزنش او نیز می گردد. رئیس مآب بودن تهمینه و غرورش از ظاهر او نمایان است؛ به طوری که زیورآلات و نوع برخورد اولش با لاله و همچنین تحقیر کردن و نیش و کنایه هایش به بهرام همگی بر این ویژگی اش صحنه می گذارد. در پی جدایی اش از بهرام تصمیم دارد به خارج از ایران برگردد؛ یعنی همان جایی که قبل از آشنایی با بهرام و سایر اعضای مهمانی بوده است.



نمودار شماره ۶ - ویژگی‌های هویتی تهمینه

مینا (پرستار شیرین): او را در فیلم به اندازه سایر شخصیت‌ها نمی‌بینیم، اما تأثیر زیادی در درون‌مایه شخصیتی محسن و سادگی یاسی دارد. کسی است که به خانه محسن و یاسی رفت و آمد دارد و از جزئیات زندگی آنها آگاه است؛ یعنی در مکانی که باید مأمونی باشد برای آرامش و پوشیده بودن روابط و رازهای زندگی خانواده محسن، با رابطه پنهانی‌ای که با محسن برقرار کرده توانسته است به همه چیز احاطه پیدا کند. حتی اوست که خبر بارداری یاسی را به محسن می‌دهد. رفتارش با یاسی ظاهرسازی شده است و نقش بازی می‌کند و او را فریب می‌دهد. در واقع از اعتماد یاسی به خود کاملاً سوءاستفاده می‌کند. با این احوال، رفتار ظاهرسازی شده و فریبکارانه محسن نیز به حدی است که از یاسی می‌خواهد پرستار را عوض کند. دال‌های ارزشی مینا و محسن به هم شباهت‌های بسیاری دارد.

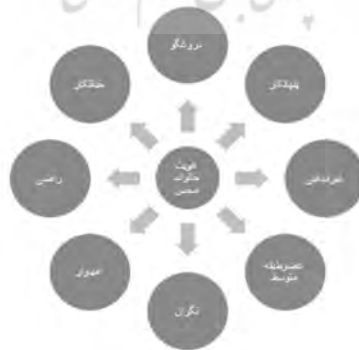


نمودار شماره ۷ - ویژگی‌های هویتی مینا

از هویت فردی به هویت خانوادگی

تاکنون به بررسی دال‌های مرکزی‌ای پرداخته شد که شخصیت‌های اصلی فیلم بودند. بنا بر ویژگی‌هایی که از این شخصیت‌ها به دست آمد می‌توان اکنون سطح تحلیل را از فرد به لایه‌های دیگر اجتماع بسط داد. سطح پس از فرد خانواده است. برای اینکه به ویژگی‌های اصلی خانواده در فیلم و قضاوت فیلم از خانواده دست پیدا کنیم می‌توانیم ویژگی‌های شاخص اعضای خانواده را با هم جمع کنیم و به توصیفی از خانواده مد نظر برسیم. در این فیلم سه خانواده را می‌بینیم: خانواده محسن، خانواده علی و خانواده بهرام.

خانواده محسن تشکیل شده از محسن، یاسی و شیرین. این خانواده از طبقه متوسط است و دو شخصیت فیلم یعنی محسن و یاسی از نظر دال‌های ارزشی گفته شده شباهتی باهم ندارند، مگر در غیرمذهبی بودنشان. محسن فردی دروغگو، خیانت‌کار، تنوع‌طلب و شاد است؛ درحالی‌که یاسی زنی ارزش‌مدار، متعهد و افسرده. محسن جز برآورده کردن نیازهای مادی یاسی و شیرین چیزی را نمی‌بیند، اما یاسی دلواپس محسن و شیرین است و تمام سعی‌اش بر این است که از آنها غافل نباشد. در واقع چندگانگی‌ای بین محسن و یاسی وجود دارد که ناشی از اولویت‌ها و طرز فکر متفاوت این دو است و یاسی علی‌رغم تماش تلاشش برای نزدیک کردن محسن به خود و بیدار کردن عواطف و خاطرات گذشته‌شان در این امر ناکام است و در آخر هم رو به تنهایی خود می‌آورد و محسن نیز با گفتن دروغ برای برآورده کردن نیازهایش رو به خیانت می‌آورد.



اما خانواده‌ی علی از طبقه‌ی متوسط است. علی استاد دانشگاه و لاله کارمند بهرام است. علی فردی تحصیل‌کرده، مذهبی، احساساتی و شکاک است. در مقابل لاله زنی است آزادی‌طلب، غیرمذهبی، دروغگو و پنهان‌کار. لاله و علی نیز در دو سوی یک طیف هستند که به لحاظ ویژگی‌های شخصیتی شباهتی در آنها دیده نمی‌شود. لاله در پی فریب دادن علی است و به حق پدر شدن او احترام نگذاشته است و حالا برای رو نشدن دستش پشت سر هم برایش دروغ می‌بافد. علی به دنبال همسری است که مطیع و کمی سنت‌مدارتر باشد، درحالی‌که لاله هیچ‌کدام از توقعات علی را برآورده نکرده و موجب طغیان احساسات و پرخاش شدید او شده است. در آخر گرچه لاله به خانه برمی‌گردد، اما رابطه‌شان به سمت سردی و تیرگی رفته است.



نمودار شماره ۷ - ویژگی‌های هویتی خانواده‌ی علی

خانواده‌ی بهرام: بهرام و تهمنه مانند دو خانواده‌ی دیگر دارای تضادهایی هستند که در مقابل هم قرار می‌گیرند. بهرام جزو طبقه‌ی متوسط جامعه، سرخورده و غیرمتعهد است و در مقابل تهمنه جز طبقه‌ی بالای جامعه، رئیس‌مآب و ظاهر‌ساز است. ویژگی مشترکشان نیز در غیرمذهبی و ناراضی بودنشان است، درحالی‌که هر دو موجب این نارضایتی هستند. بهرام توجه‌ای به تهمنه ندارد و این‌گونه به نظر می‌رسد که نه از روی علاقه، بلکه به خاطر منافع با او ازدواج کرده است که حالا به بن‌بست رسیده‌اند. هر دو و به‌خصوص بهرام دیگر تلاشی برای برگرداندن این رابطه به شکل طبیعی خود ندارند و در انتظار پایان آن است. بهرام از اینکه حس حسادت تهمنه را برانگیزد ابایی ندارد و تهمنه نیز از به رخ کشیدن مال و ثروتش به بهرام خرسند است. رابطه‌ی این زوج به

نوعی لجاجت تبدیل شده است و در هیچ‌یک قصد کوتاه آمدن را نمی‌بینیم. این طور مخاطب در آخر برداشت می‌کند که این دو از یکدیگر جدا خواهند شد.



نمودار شماره ۸ - ویژگی هویتی خانواده بهرام

از هویت خانوادگی به هویت طبقاتی

از میان شخصیت‌های فیلم محسن، یاسی، علی، لاله، بهرام و پرستار بچه را به خاطر برخی ویژگی‌های مشترکی که دارند می‌توان در یک طبقه اجتماعی متوسط جای داد. در مقابل تهمینه به خاطر برخی ویژگی‌های متمایزش عضوی طبقه بالا قرار می‌گیرد. با کمک منطق هم‌ارزی می‌توان به بررسی ویژگی‌هایی پرداخت که فیلم به طبقه متوسط نسبت می‌دهد. بر این اساس، اگر ویژگی‌های کلیه این شخصیت‌ها را در کنار هم بگذاریم به نمودار شماره ۹ خواهیم رسید:



نمودار شماره ۹

ویژگی‌های هویتی طبقه متوسط

وقتی افراد در یک گروه قرار می‌گیرند به این معنی است که دارای هویت مشترکی هستند. به این صورت طبقه متوسط معرفی شده در فیلم با توجه به نمودار فوق دارای چند ویژگی مشترک هستند. به لحاظ مالی همه در سطح مشترکی هستند. یاسی، محسن، بهرام، لاله، علی و پرستار دارای خانه و ماشین هستند و در محله خوبی زندگی می‌کنند. ویژگی مشترک دیگری که همگی به‌جز علی دارند، غیرمذهبی بودن آنهاست. هیچ‌کدام کنش مذهبی ندارند و نکته‌ای که در اینجا دیده می‌شود این است که علی که فردی مذهبی است دارای ویژگی‌های متعصب بودن، شکاک بودن و حتی متهم به پارانویا داشتن و خشن بودن است. قرار گرفتن دال مذهب در کنار تعصب و شکاکیت، در مقابل دال غیرمذهبی بودن در کنار آزادی عمل دادن به همسر در این فیلم دیده می‌شود. علی در کنار همه این دال‌ها و ویژگی‌ها، ویژگی متفاوت دیگری نیز با سایرین دارد و آن این است که او هنگام خواندن ترانه جمعی و فردی در هیچ‌کدام شرکت نمی‌کند.

افراد این طبقه همگی دروغ می‌گویند. تنها یاسی است که دروغ نمی‌گوید اما همه اعضای این طبقه پنهان‌کاری می‌کنند. حتی یاسی هم موضوع سقط شدن بچه لاله را از علی پنهان کرده است، گرچه از کارش پشیمان است.



نمودار شماره ۱۰ - ویژگی‌های هویتی طبقه بالا

طبقه بالا در این فیلم افرادی هستند ثروتمند و ریاست‌طلب که بر طبقه پایین نظارت می‌کنند و افراد طبقه پایین که یکی از آنها بهرام است برای طبقه بالا که

در اینجا ته‌مینه است کار می‌کند. ته‌مینه که نمادی از طبقه بالا در این فیلم است غیر مذهبی و فاقد کنش مذهبی است. در مواقعی که ناچار است دروغ می‌گوید و با وجود توانایی مالی عالی از زندگی‌اش رضایتی ندارد.

نظم‌های گفتمانی

از میان دال‌ها و مفاهیم مطرح شده در فیلم و تأثیرات آن در فرد، خانواده و اجتماع می‌توان به گروه‌های مختلفی رسید و با استخراج دال‌هایی که در فیلم وجود دارد مفصل-بندی گفتمان‌های موجود در فیلم را شناسایی کرد. اولین گفتمان، گفتمان ایرانی مدرن است. یکی از دال‌های مربوط به این گفتمان در این فیلم خود را در قالب خانواده نشان می‌دهد. دال خانواده در اینجا به صورت سه خانواده به تصویر کشیده می‌شود که در یک شب در کنار هم جمع می‌شوند، اما در بین همه آنها شکافی نامرئی وجود دارد که مانع از جمع شدن آنها به مدت طولانی گرد هم می‌شود و در دو مرحله یعنی بریدن کیک و میز شام به محض اینکه همگی کنار هم قرار می‌گیرند، پیشامدی اتفاق می‌افتد که همه را از هم جدا می‌سازد. مشخصه بارز در هر سه خانواده، معضلاتی چون دروغ، پنهان‌کاری، آزادی‌طلبی، شک، خیانت و تحقیر است. میری زندگی ایرانی مدرن را با این سه خانواده عضو طبقه متوسط که همگی جز یک نفر غیر مذهبی‌اند به تصویر می‌کشد. دال دیگری مبنی بر ایرانی مدرن، روابط دوستانه است که در اینجا اگر دوستی مردان را از دوستی زنان جدا کنیم و میزان صداقت را در آنها مورد توجه قرار دهیم، این صداقت در دوستی مردان کمتر است و به نوعی دورویی و فریب و تظاهر در آن دیده می‌شود.

دال دیگر این گفتمان، همسران هستند. سه زوج فیلم عبارت‌اند از زوج اول، یاسی و محسن که دچار دروغ‌گویی، تظاهر و خیانت هستند؛ زوج دوم، علی و لاله که دچار شک، خشونت، پنهان‌کاری و دروغ‌گویی هستند؛ و زوج سوم، بهرام و ته‌مینه که دچار دروغ‌گویی، پنهان‌کاری و تحقیر هستند. این گفتمان اخیر نیز با دید جامعه‌شناسانه مهم است. جوهره روابط سالم میان زن و شوهر صداقت است و پنهان‌کاری تیرگی روابط بین آنان و زمینه از هم گسیختن بنیاد خانواده را فراهم می‌کند، اما در این فیلم زوج اول دچار هوسرانی و چندهمسری، زوج دوم دچار سلطه‌گری شوهر و زوج سوم

درگیر موانع فرهنگی و طبقاتی و به‌نوعی سلطه‌گری زن و همچنین عدم توجه شوهر به نیازهای عاطفی زن است. همان‌طور که می‌بینیم زوج سوم یعنی بهرام و ته‌مینا دارای سه مشکل عمده هستند و بنا بر روایت فیلم این زوج در حال جدا شدن و طلاق هستند.

گفتمان دیگر فیلم، غرب‌گرایی است؛ دال‌های مربوط به این گفتمان از پوشش افراد شروع می‌شود و تا نوع رفتار و عقاید را در بر می‌گیرد. همه افراد این فیلم گرایش غرب‌گرایانه دارند؛ بهرام با نوع پوشش کراواتی، لاله با سقط جنین بدون اطلاع همسر برای رفتن به سفر خارج، محسن با واردات جنس خارجی و تبلیغ کالاها و زن‌های چینی، ته‌مینا با ترک بهرام و برگشتن به خارج نزد بچه‌هایش، یاسی با پختن و تعریف کردن از غذای چینی

دال دیگر در این فیلم، دال والدین و فرزند است که به‌زعم نگارنده هم مربوط به گفتمان غرب‌دوستی و هم مربوط به گفتمان ایرانی مدرن می‌شود، چراکه در این سه خانواده فقط زوج اول فرزند دختری دارند که پرستادی از او مراقبت می‌کند؛ یعنی پدر و مادر ارتباط زیادی با کودک ندارند و برخی امور او را به دیگری سپرده‌اند، به‌خصوص در این فیلم محسن به‌عنوان پدر شیرین جز برآورده کردن نیازهای مالی او کاری نمی‌کند و در واقع یاسی است که پیگیر و مراقب شیرین است. زوج دوم لاله و علی در مورد داشتن فرزند تفاهمی ندارند؛ به‌گونه‌ای که لاله بدون اجازه علی جنین را سقط کرده و تعهدی به آن احساس نمی‌کرده است. بهرام و ته‌مینا فرزند ندارند، اما ته‌مینا تصمیم دارد نزد فرزندان حاصل از ازدواج اولش برگردد. در واقع به‌نوعی به آنها احساس تعهد دارد، البته به این دلیل که همسرش ازدواج کرده است. گفتمان غالب والدین و فرزند در اینجا مسئله عدم تعهد عمیق به فرزند است. درحالی‌که در فرهنگ ایرانی سنتی نگهداری از کودک و نظارت بر او وظیفه پدر و مادر است. همچنین در فرهنگ ایرانی معمولاً خانواده‌ها راغب به داشتن اولاد بودند و یکی از دل‌مشغولی‌های زن و شوهرها بچه‌دار شدن بوده است. درحالی‌که در این فیلم تنها کسی که علاقه‌مند به داشتن فرزند است، علی است که از باردار بودن و سقط بچه‌اش بی‌اطلاع است.

گفتمان دیگر این فیلم، مذهب است. در این فیلم اگر کودک فیلم را در نظر بگیریم،

پنج نفر از اشخاص فیلم غیرمذهبی جلوه می‌کنند؛ یعنی کنش مذهبی در هیچ‌یک از این پنج نفر نمی‌بینیم، اما کنشی که دال بر غیرمذهبی بودن آنها باشد در این فیلم مشهود است. چهار زن حاضر در فیلم غیرمذهبی‌اند. به لحاظ پوشش هیچ پوشش مذهبی‌ای ندارند. پرستار تن به رابطه‌ای پنهانی و غیرشرعی با یک مرد متأهل داده است. سه زن دیگر دروغ می‌گویند، آواز می‌خوانند و حتی لاله بدون اجازه شوهرش چنین را سقط کرده است. از بین مردان این فیلم تنها علی فردی مذهبی است که دارای دال‌های نگرانی، خشونت و شک بیش از اندازه است، به‌هیچ‌وجه خوددار نیست و با کتک زدن لاله اوج خشمش را نشان می‌دهد. احساساتی است و بعد از فهمیدن ماجرا اشک می‌ریزد، ولی قابلیت پذیرش جمع را ندارد و آنجا را ترک می‌کند. اگر او را نماینده گروه مذهبی بدانیم تنها دو دال مثبت در او می‌توان دید و آن احساساتی بودن و تحصیل کرده بودن اوست، درحالی‌که از احساساتش به‌درستی نمی‌تواند استفاده کند و عملاً تحصیلاتش به هیچ کار او در روابط انسانی‌اش نیامده است و در واقع مستأصل جلوه می‌کند. دو مرد دیگر فیلم هر دو غیرمذهبی و به لحاظ ظاهر و کنش هیچ فعلی مبنی بر مذهبی بودن را ندارند.

تحلیل بینامتنی

تاکنون کل فیلم سعادت‌آباد به‌مثابه یک متن در نظر گرفته شد و در طی چهار مرحله نظم گفتمانی فیلم شناسایی و توصیف شد. برای رسیدن به فهمی عمیق‌تر لازم است، نخست پیوند میان نظم گفتمانی و مضامین پیش‌کشیده‌شده در این فیلم با فیلم‌های دیگر فیلم‌ساز مشخص شود و سپس فیلم‌ساز و مجموعه فیلم‌هایش با آثار و اندیشه‌های فیلم‌سازان دیگر سینمای ایران مقایسه گردد.

مازیار میری کارگردان، مجری طرح و تدوینگر است. او فیلم‌های «قطعه ناتمام ۱۳۷۹»، «به‌آهستگی ۱۳۸۴»، «پاداش سکوت ۱۳۸۵»، «کتاب قانون ۱۳۸۷»، «گاوصندوق ۱۳۸۸»، «سعادت‌آباد ۱۳۸۹» و «حوض نقاشی ۱۳۹۱» را کارگردانی کرده که از این میان «گاوصندوق» مجموعه‌ای تلویزیونی بوده است. بهترین فیلم میری را «سعادت‌آباد» و برخی نیز «حوض نقاشی» می‌دانند.

در «قطعه ناتمام» کانون توجهش به موسیقی محلی و اهمیت آن است. در ساخته

بعدی‌اش به نام «به‌آهستگی» به روابط انسانی و زندگی زن و شوهری از طبقه پایین که دچار مشکلات و دربره‌های گرفتار طرز فکر اطرافیان خود هستند پرداخته است. «پاداش سکوت» را با محور جنگ و عواقب پس از آن و روابط انسان‌ها و تأثیرات جنگ بر این روابط ساخته است. اما «کتاب قانون» روایتی متفاوت دارد، فیلمی اجتماعی-مذهبی است که زن تازه‌مسلمانی را شاهد تناقض رفتاری مسلمانان ایرانی قرار داده است. وی دست به ساخت مجموعه تلویزیونی هم زده که طنز اجتماعی است و روایتی طنزآمیز از دنیای خلاف‌کاران را نقل می‌کند که در کنار این جریان خلاف قانون، مسئله‌ای عاشقانه را پیش کشیده است. سعادت‌آباد روابط خانوادگی و روند زندگی را به نمایش گذاشته است، اما با کنار هم قرار دادن سه خانواده و داشتن وجوه اشتراک و افتراق گوناگون پنهان و آشکار، روایتی وسیع‌تر و اجتماعی‌تر است که به مخاطب خود تلنگری وارد می‌کند و در خود فرو می‌برد. در «به‌آهستگی» مردی را می‌بینیم که در هیاهوی غیبت نابهنگام زنش و حرف‌وحدیث‌های مردم و روحیه شکننده‌اش گرفتار است تا جایی که ترجیح می‌دهد زنش مرده باشد؛ گرچه زن برمی‌گردد و با وجود همه جسارتش برای نبودنش، مرد را با خود همراه می‌کند. به‌طور کلی، به نظر می‌رسد وی خط‌مشی واحدی را در فیلم‌هایش به نمایش نگذاشته است و در فیلم‌هایش به مسائل مختلفی چون روابط زن و مرد، طبقه پایین، جنگ، مذهب و زندگی اجتماعی، قانون‌شکنی در جامعه، خیانت و پنهان‌کاری و دروغ‌گویی، طبقه بالا و به‌خصوص طبقه متوسط، تقابل دو خانواده با معلولیت و فاقد معلولیت پرداخته است.

تحلیل بافت

مرحله سوم تحلیل بر اساس الگوی نشانه‌شناسی گفتمانی، قرار دادن درون‌مایه‌ها و نظام‌های گفتمانی به‌دست‌آمده از فیلم در بافت اجتماعی کلان‌تر است. چون بر اساس نظریه گفتمان لاکلا و موف، اجتماع عرصه نزاع میان گفتمان‌های مختلفی است که هر کدام تلاش دارند مناسبات اجتماعی را به شیوه خود تعریف کنند. برای دستیابی به فهم دقیق‌تری از محصولات فرهنگی-هنری‌ای مانند فیلم نیاز است آنها را در سایه این منازعات کلان اجتماعی دید و تعبیر کرد.

فیلم سعادت‌آباد در اواخر دهه هشتاد ساخته شد. اگر بپرسیم فضای سیاسی - گفتمانی ایران در این دهه چگونه بوده و چه اثری بر فیلم داشته است، باید گفت که این فیلم از نظر سیاسی در دوره ریاست‌جمهوری محمود احمدی‌نژاد قرار گرفته و فضای فرهنگی، فضایی بسته بوده و نوعی یأس و ناامیدی و فشار اقتصادی در جامعه وجود داشته است. اینکه افراد بازاری جامعه همچون شخصیت محسن برای رسیدن به پول و سرمایه بیشتر همه زندگی‌اش را برای قاچاق کالا می‌گذارد و اینکه شخصیت‌های زن قصه به لحاظ عاطفی مشکل دارند و حتی مردان فیلم در خانواده خود پاسخی به نیازهای خود نمی‌یابند، نشان‌دهنده این است که هر یک به روشی سعی در شکستن این جو عدم رضایت دارند. شخصیت محسن رو به ارتباط پنهانی می‌آورد، بهرام تصمیم به جدایی دارد و علی با وجود استاد دانشگاه بودن و تحصیلات بالا نمی‌تواند بر خشمش فائق آید و زنش را با وجودی که در مهمانی هستند کتک می‌زند. از طرفی شخصیت لاله برای رسیدن به خواسته‌هایش از جنینش می‌گذرد و دست به پنهان‌کاری‌هایی می‌زند؛ درست مانند فضای سیاسی دهه هشتاد.

دهه هشتاد برای سیاست ایران دهه پرتنش بود و این تنش تأثیر مستقیم بر رسانه‌ها و نوع نگاه فیلم‌سازان کشور داشت، فیلم‌هایی که علناً با سوگیری ساخته می‌شدند و فیلم‌هایی که بر مشکلات جامعه با زبانی نمادین و پوشیده اشاره می‌کردند، همگی در این دهه ساخته شدند. دروغ معضلی که جامعه ایرانی با آن دست‌وپنجه نرم می‌کند در فیلم‌های کارگردانانی چون فرهادی خود را نشان می‌دهد و حتی خارج از حوزه سینما سریع‌القلم (۱۳۹۱) در کتاب اقتدارگرایی ایرانی در عهد قاجار وجود دروغ و اقتدارگرایی را از دوره قاجار به این سوره‌ریسه‌یابی کرده است.

مسئله دیگری که در این دهه در سینما مورد توجه برخی کارگردانان بود گفتمان خانواده‌ی ایرانی است. در فیلم‌هایی چون مهمان مامان، به حبه قند، چهل سالگی، به همین سادگی، نوع روابط درون خانواده و زن و مرد و همچنین گفتمان سنت و مدرنیته که امروزه ایجادکننده شکاف شده مورد توجه فیلم‌نامه‌نویسان بوده است.

توجه به طبقات اجتماعی ایران موضوع دیگری است که در فیلم‌ها نیز دیده می‌شود. از فیلم‌فارسی‌های قبل از انقلاب که از عشق‌های پسر/دختری از طبقه پایین

به دیگری که از طبقه بالا بود و به تصویر کشیدن وضعیت و نوع امکانات و مکان زندگی هر دو طبقه تا فیلم‌های پس از آن دوره که هنوز هم طبقات اجتماعی مختلف در کنار هم قرار می‌گیرند، نمونه‌ای از توجه به طبقات اجتماعی است. طبقه دیگری که در ایران غالب شده است طبقه متوسط است که خود به انواعی تبدیل می‌شود. در کشورهای در حال توسعه این طبقه حاصل نفوذ غرب و دگرگونی در جامعه سنتی است. عامل اصلی نوسازی و دگرگونی است که به تجدید نظر در سنن و اعتقادات می‌پردازد. اعضای این طبقه از تحصیلات بالایی برخوردار هستند و به دنبال اجرای برنامه‌های فرهنگی و اجتماعی‌اند. اغلب اعضای این طبقه جذب کارهای دولتی می‌شوند و در مقابل فروش نیروی فکری خود حقوق می‌گیرند. هنگام بحران یا تورم اعضای این طبقه شدیداً آسیب‌پذیر می‌شوند و دارای منشأ اقتصادی-اجتماعی یکسانی نیستند (هزارجریبی و صفری، ۱۳۸۹: ۸۰). فیلم‌سازی که پیش از مازیار میری به این طبقه پرداخت اصغر فرهادی است که در فیلم‌هایش چون چهارشنبه‌سوری با کنار هم قرار دادن طبقه متوسط و طبقه پایین مشکلات آنها را به نمایش گذاشته است. در درباره‌الی همه افراد فیلم از طبقه متوسط هستند و در جدایی نادر از سیمین نیز چنین است. در سعادت‌آباد نیز ما با سه خانواده از این طبقه روبه‌روی هستیم.

نتیجه‌گیری

نمادگرایی مسئله‌ای است که سینمای ایران آن را پیشه خود کرده است، میل به انتخاب بیشتر تا ترکیب در تمامی ارکان هنری دوره معاصر دیده می‌شود؛ نمادگرایی تلاشی است برای پوشیده سخن گفتن و مفهوم را رساندن. سعادت‌آباد نیز چون سایر فیلم‌هایی که به روابط انسانی می‌پردازد حاوی گفتمان‌های انسانی است که زندگی‌های امروزی را در بر گرفته است و هریک از ما نیز در زندگی روزمره خود درگیر گفتمان‌هایی هستیم. مسئله این مقاله کشف و بررسی گفتمان‌های موجود در فیلم سعادت‌آباد با استفاده از نظریه گفتمان لاکلا و موف و روش سه مرحله‌ای نشانه‌شناسی گفتمانی بود تا گفتمان‌های کلان اجتماعی و خرده‌گفتمان‌های موجود در فیلم مشخص شود. از میان گفتمان کلان سنت و مدرنیته، این فیلم گفتمان مدرن را پوشش داده است. این مقاله برای سعادت‌آباد قائل به سه دسته خرده‌گفتمان شده است. ۱) گفتمان

ایرانی مدرن: این فیلم با کنار هم قرار دادن سه نوع خانواده که هر یک به نوعی دچار ظاهرسازی، دروغ‌گویی و پنهان‌کاری هستند گفتمان‌های موجود در جامعه ایرانی را نیز بازنمایی می‌کند. ۲) روابط انسانی و میزان دوستی: میان دو گروه موجود در فیلم یعنی شخصیت‌های زن و مرد، فیلم دوستی زنان با یکدیگر را باثبات‌تر و راست‌گومدارانه‌تر و دارای هر دو بعد مادی و معنوی نشان می‌دهد و دوستی مردان را تک‌بعدی و منفعت-طلبانه و بر پایه دروغ می‌داند. ۳) روابط مرد و زن و زن و شوهر با یکدیگر: روابطی که به روایت فیلم فاقد صداقت و لجاجت و خودخواهی است و دال دیگری این فیلم، والدین و فرزند است که نشانه عدم تعهد عمیق پدر یا مادر به فرزند است. تمام خرده‌گفتمان‌های مذکور حاصل گفتمان‌های کلان موجود در جامعه است که در تعیین هویت شخصیت‌ها و نظام معنایی فیلم مؤثر هستند و به آنها شکل داده‌اند...

منابع

- ادیبی، حسین (۱۳۵۸). *طبقه متوسط جدید در ایران*. تهران: انتشارات جامعه.
- اسفندیاری، عبدالله (۱۳۹۳). «مروری بر سی سال تجربه سینمای دینی». *مجله تصویرنامه*. سال سوم. شماره ۷. صفحه ۳۲ تا ۵۱
- ابوالحسن تنهایی، حسین و شکرپیگی، عالیه (۱۳۸۷). جهانی‌شدن، تجددگرایی و خانواده در ایران (گذار یا فروپاشی). *فصلنامه جامعه‌شناسی*. شماره ۱۰، صص ۵۶-۳۳.
- آقابابایی، احسان و کی‌فرخی، صمیم (۱۳۸۸). «بازنمایی چالش‌های روشنفکر طبقه متوسط شهری در سینمای پایان دهه ۱۳۶۰ ایران با تمرکز بر نشانه‌شناسی فیلم هامون». *مجله هنرهای نمایشی و موسیقی*. شماره ۳۹، صص ۱۲-۵.
- اعظم آزاده، منصوره و دهقان‌فرد، راضیه (۱۳۸۵). «خشونت علیه زنان در تهران: رابطه بین جامعه‌پذیری جنسیتی، منابع در دسترس زنان و رابطه خانوادگی». *مجله زن در توسعه و سیاست*. شماره ۱۴، صص ۱۷۹-۱۵۹.
- آینه‌دار، ایمان (۱۳۸۹). *نشست عوامل فیلم سعادت‌آباد*. دریافت‌شده از وبگاه زیر در تاریخ ۹۳/۱۱/۱ <http://cloobcom.blogfa.com>
- به‌پژوه، احمد (۱۳۸۹). «آسیب‌شناسی خانواده». *مجله علوم تربیتی پیوند*. شماره ۳۷۵. صفحه ۲۰ تا ۲۴
- حسینی‌زاده، محمدعلی (۱۳۸۴). *اسلام سیاسی در ایران*. قم: انتشارات دانشگاه مفید.
- ساروخانی، باقر (۱۳۷۶). *طلاق: پژوهشی در شناخت واقعیت و عوامل آن*. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- سریع‌القلم، محمود (۱۳۹۱). *اقتصادگرایی در عهد قاجار*. تهران: فروزان روز.

- سلطانی، سیدعلی اصغر (۱۳۸۴). *قدرت، گفتمان، زبان: سازوکارهای جریان قدرت در جمهوری اسلامی ایران*. تهران: نشر نی.
- سلطانی، سیدعلی اصغر (۱۳۸۶). «تحلیل گفتمانی فیلم‌های سیاسی-اجتماعی: نگاهی به «پارتی» سامان مقدم». در *مجله مطالعات فرهنگی و ارتباطات*. شماره ۹، صص. ۱۶-۱.
- سلطانی، سیدعلی اصغر و بنائی، بنت‌الهدی (۱۳۹۲). «سینمای ایران و بازنمایی عناصر دینی تحلیل گفتمان فیلم اخراجی‌های ۲». در *مجله معرفت فرهنگی/اجتماعی*. سال چهارم. شماره ۱۴. ۵ تا ۳۰.
- سلطانی، سیدعلی اصغر (۱۳۹۳). «نشانه‌شناسی گفتمانی یک جدایی». *مطالعات جامعه‌شناسی*. دوره ۲۱، شماره ۲، صص. ۷۲-۴۳.
- ضیمران، محمد (۱۳۷۹). *گذر از جهان اسطوره به فلسفه*. تهران: انتشارات هرمس.
- فاضلی، غلام‌عباس (۱۳۹۰). *سایت پرده سینما*. دریافت‌شده از وبگاه زیر در تاریخ ۲۵/۱۰/۹۳ <http://www.forum.98ia.com/t31670.html>
- فرامپتون، دانیل (۱۳۸۳). *فیلم‌سوفی: مطالعه به مثابه اندیشگی*. ترجمه شهروز یوسفیان. مشهد: انتشارات جهاد دانشگاهی.
- فهیم، منصور و نادری‌جم، آزاده (۱۳۹۱). «تحلیل گفتمانی فیلم‌نامه فیلم کافه ستاره». *مجله زن در فرهنگ و هنر*. دوره ۴، شماره ۴، صص. ۳۸-۱۹.
- کینگزبرگ، آیرا (۱۳۷۹). *فرهنگ کامل فیلم*. ترجمه رحیم قاسمیان. تهران: انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و هنر اسلامی.
- منتظری، رضا (۱۳۹۰). *نقد و بررسی فیلم سعادت‌آباد*. دریافت‌شده از وبگاه زیر در تاریخ ۲۴/۱۰/۹۳ <http://www.cinscreen.com/?id=1466>
- هزارجریبی، جعفر و صفری شالی، رضا (۱۳۸۹). *بررسی نظری در شناخت طبقه متوسط (با تأکید بر طبقه متوسط جدید)*. *مجله علوم اجتماعی دانشگاه علامه طباطبائی*. شماره ۵۰. ۶۳ تا ۹۰.
- یورگنسن، لوئیز و فیلیپس، لیلیان (۱۳۹۴). *نظریه و روش در تحلیل گفتمان*. ترجمه هادی جلیلی. تهران: نشر نی.
- Badley, L., Palmer, B., Schneider, S. J. (2006). *Tradition in World Cinema*. Edinburg: Edinburg University Press.
- De Vaultx, J. (2012). *An analysis of the New Iranian Cinema through Four of Its Key Directors*. In Young and Innocent Website downloaded in 13-4-2016 from <http://www.youngandinnocent.eu/articles/2012/english/analysis-new-iranian-cinema-through-four-its-key-directors>.
- Esteban, J., Johnston, L., Kerameos, A. (2002). *Iranian Cinema + 16 Guide*. bfi National Library, download at 25-2-2016 from <http://www.bfi.org.uk/16+>

-
- Fairclough, N. (1989). *Language and Power*. London: Longman.
 - Fairclough, N. (1995). *Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language*. Harlow, UK: Longman.
 - Habibi, N. (2013). *The economic Legacy of Mahmoud Ahmadinejad*. In Middle East Brief. Brandeis University, downloaded on 1-1-2016 from www.brandeis.edu
 - Halliday, M. A. K, & Matthiessen, C. (2004). *An Introduction to Functional Grammar*. 3rd Ed. London. Arnold.
 - Laclau, E. & Mouffe, S. (1985). *Hegemony and Socialist Strategy: Towards Radical Democracy*. Verso.
 - Mann, M. (1989). *Macmillian Student Encyclopedia of Sociology*. London: Macmillan.
 - Mir-Hoseini, Z. (). Negotiating the Forbidden: On Women and Love in Iranian Cinema. In Comparative Studies of South Asia, *Africa and the Middle East*, Vol. ۲۷, No. ۳.
 - Rosenbaum, J. & Saeed-Vafa, M. (2003). *Abbas Kiarostami. Urbana and Chicago*. University of Illinois Press,

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی